

Tożsamość i terytorium

Elżbieta Panek

Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski,

al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów

elzbieta.panek@interia.pl

Anna Panek

Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski,

al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów

a.panek@interia.eu

Zbigniew Rykiel (red.): Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych.
Rzeszów 2010: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Inspirujący socjologów termin *tożsamość* (*identity*) dotyczy nieodłącznie wpisanej w życie społeczne kwestii oceny członków społeczeństwa przez samych siebie oraz przez innych uczestników rzeczywistości. Tożsamość stanowi rezultat istnienia jaźni społecznej podmiotów. Owa jaźń odpowiada bowiem za kształtowanie zróżnicowanych pod względem trwałości wyobrażeń jednostek na swój temat, jak i na temat innych członków społeczeństwa. Z kolei tożsamość terytorialna wiąże się z kwestią autodefinicji podmiotów odniesioną do konkretnego terytorium. Można ją rozpatrywać wielowymiarowo, mając jednakże na uwadze fakt jej prawidłowego rozumienia. Tożsamość terytorialna odnosi się do historii, kultury, geografii i poczucia wspólnoty mieszkańców określonego terytorium. Łączenie wspomnianego typu tożsamości z akcentami marketingowymi promocyjnych kampanii medialnych regio-

nów deprecjonuje jej znaczenie i pomija istotę rzeczy. Tożsamość terytorialną należy więc interpretować w kategoriach faktów, a nie mitów, stereotypów i błędnych, „nowatorskich” skojarzeń. Interpretacja ta powinna być zrozumiała i wielokontekstowa, co decyduje o jej wiarygodności.

Wobec powyższego na szczególną uwagę zasługuje publikacja, w której kwestię tożsamości terytorialnej przedstawiono rzetelnie i profesjonalnie. W „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” pod redakcją Zbigniewa Rykla (bo o niej mowa) nie ma bezproduktywnych dla nauki analiz tytułowego zagadnienia w kontekście wspomnianej promocji zasobów regionalnych (wraz z towarzyszącym jej hasłem terytorialnego etosu „TERAZ MY!”) ani innych nadinterpretacji analizowanej kwestii. Omawiana książka stanowi spójny tematycznie zbiór czternastu artykułów, których autorzy, reprezentując wysoki poziom wiedzy w odniesieniu do podjętego przez siebie tematu, analizują zagadnienie tożsamości terytorialnej z czterech punktów widzenia: tożsamości społecznej w relacji z tożsamością terytorialną, tożsamości narodowej, tożsamości regionalnej na Podkarpaciu oraz tożsamości lokalnej. Artykuły zamieszczone w omawianej publikacji to teksty ujmujące tytułową kwestię tożsamości związanej z zamieszkiwaniem określonego terytorium w sposób nowatorski w stosunku do wcześniejszych opracowań tego tematu, wzbogacające polskojęzyczną literaturę przedmiotu o nowe wątki tematyczne. Ponadto wspomniane teksty przygotowano na podstawie najnowszych badań empirycznych.

Każdy artykuł zawarty w „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych”, chociaż ściśle wpisuje się w główny wątek tematyczny publikacji, stanowi zarazem wyraz odrębnej od innych tekstów, oryginalnej narracji poszczególnych autorów, co przy konieczności zachowania spójności tematycznej całej publikacji jest rezultatem starannego procesu selekcji zawartych w niej artykułów, wraz z ich wnikliwą analizą dokonaną przez redaktora książki, Z. Rykla. Książka nie zawiera ani jednego tekstu przypadkowego, dyletanckiego ani odbiegającego pod względem merytorycznym lub technicznym od wysokiego ogólnego poziomu wszystkich artykułów zamieszczonych w recenzowanej publikacji. „Tożsamość terytorialną w różnych skalach przestrzennych” tworzą zatem teksty konkretne, czytelne, rzeczowe, uwzględniające konieczność precyzyjnych, definicyjnych rozróżnień naukowych

(bez nadinterpretacji i niepożądanego „fuzji znaczeń”), pozbawione zbędnych ozdobników stylistycznych, pisane na podstawie najnowszej i starannie dobranej literatury.

Wyczerpująca analiza poszczególnych artykułów omawianej książki miałyby się z celem tekstu recenzyjnego i to nie tylko przez wzgląd na „afrońt przedinterpretacyjny”, tj. prezentowanie wiedzy zawartej w książce przed zapoznaniem się z nią przez czytelnika. Drugim powodem rozsądnej rezygnacji z „zamiany epilogu w prolog” pozostaje fakt, iż wspomnianego streszczenia dokonał redaktor omawianej publikacji, Z. Rykiel i to w sposób zasługujący na pełne uznanie dla zaprezentowanego w ten sposób profesjonalizmu redakcyjnego oraz doświadczenia eksperta naukowego, między innymi w zakresie socjologii zbiorowości terytorialnych, wirtualnych oraz geografii społecznej. W związku z tym najlepszą rekomendacją dla „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” są aspekty nowatorskie zamieszczone w tej publikacji artykułów, które nawet dla niezorientowanego w literaturze przedmiotu czytelnika potrafią koncentrować jego uwagę na kwestiach dotychczas nieporuszanych i skłonić go do związanej z nimi refleksji. Rezultat ten autorzy „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” osiągnęli, przedstawiając zagadnienia wzbogacające nie tylko wiedzę specjalistyczną z prezentowanej przez siebie dziedziny, lecz również zakres wiedzy ogólnej.

W omawianej publikacji poruszono między innymi zagadnienie właściwego rozumienia tożsamości terytorialnej, jak również interpretacji terminu *region* z socjologicznego punktu widzenia (w nawiązaniu do współcześnie niedocenianej, lecz fundamentalnej dla tej kwestii koncepcji K. Dziewońskiego, do którego odnosi się Z. Rykiel). Ponadto omawiana publikacja poszerza spektrum wiedzy na temat konstruowania tożsamości terytorialnej w przestrzeni wirtualnej, jak również na temat uwarunkowań geograficznych i politycznych kształtowania tożsamości narodowej Białorusinów (z uwzględnieniem wiodącej roli prezydenta A. Łukaszenki). Oprócz tego w omawianej książce dokonano wnikliwej analizy przemian tożsamości terytorialnej mniejszości narodowej Serbołużyczan, akcentując między innymi zasadniczą dla wspomnianej mniejszości kwestię kulturowej, społecznej i narodowej stygmatyzacji oraz wynaradawiania (między innymi w wyniku rozwoju przemysłu

w systemie socjalistycznym, wpływu kultury masowej oraz ignorowania Serbołużyczan przez inne społeczeństwa).

W „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” zaprezentowano ponadto odniesioną do społeczności lokalnej i narodu koncepcję komunitaryzmu (wraz z jego postulatami wzajemnej inwigilacji i unifikacji podmiotów społecznych), w nurcie rozważań nad tożsamością regionalną na Podkarpaciu przedstawiono natomiast związane z jej analizą wyniki badań empirycznych, w tym dotyczące tożsamości regionalnej w kontekście pamięci zbiorowej oraz analizy porównawczej tożsamości regionalnej na Podkarpaciu z tożsamością regionalną Andaluzji. Jeżeli chodzi o zagadnienie tożsamości lokalnej, to w omawianej publikacji zaprezentowano specyfikę tożsamości metropolitarnej (wraz z charakterystyczną dla niej kwestią ksenofobii) oraz mechanizmy jej kształtowania. Podjęto również wątek kampanii promocyjnych miast (w tym Rzeszowa), ich wpływu na tożsamość terytorialną mieszkańców, a także przedstawiono proces tworzenia tożsamości lokalnej Białego Boru (skoncentrowanej wokół mniejszości ukraińskiej) oraz zaakcentowano przemiany tożsamości stanowej we wschodniej Galicji.

W socjologii termin *tożsamość* łączy się z odpowiedzią na pytanie: „Kim jestem jako ja (osoba)?”. Tożsamość terytorialna jest szczególnym rodzajem tożsamości, identyfikacją jednostki (jednostek) z określonym terytorium. Poszczególne zbiorowości zamieszkują daną przestrzeń społeczną, użytkują ją oraz przeobrażają. Z przestrzenią tą wiążą się charakterystyczne dla określonych społeczności terytorialnych reguły i normy zachowania, zwyczaje, wartości, kultura (w tym język) oraz tradycja. Tożsamość terytorialna wiąże się zatem z kwestią patriotyzmu lokalnego, przywiązaniem do *małej ojczyzny*, etosem kształtowania poczucia dumy z przynależności do społeczności zamieszkującej określone terytorium. Różnorodność i niezaprzeczalna wartość aspektów terytorialnych stanowi znakomity obszar badań nie tylko dla socjologów, lecz nawet filozofów społecznych. Nie ma ludzi „znikąd”, chociaż każdy w różnym stopniu i na różne sposoby może manifestować świadomość swojej przynależności do określonego terytorium. Jest to o tyle istotne w świecie „mentalnego kosmopolityzmu” i propagandy unifikacji kulturowej, o ile sytuuje podmiot społeczny (jako reprezentanta określonej społeczności terytorialnej) nie tyle w roli obrońcy

jej odrębności, ile naturalnego, racjonalnego rzecznika jej praw. Wszelka tendencja do ujednociania jest tylko metodą uśmierzenia potencjalnego niezadowolenia społecznego (a w rezultacie niejednokrotnie otwartego buntu), nienaturalnym zabiegiem ideologów powodowanym strachem przed utratą kontroli nad społeczeństwem. Ludzka odrębność jest zatem przede wszystkim kwestią oczywistą, a jej negacja przeczy realizmowi społecznemu. Historia najdobitniej pokazała, iż utrata tożsamości poszczególnych społeczności terytorialnych zdegradowała je do „społeczności teatralnych”, z naturalnie zakodowaną w ten sposób tendencją do wspomnianego buntu. W związku z tym zupełnie racjonalny wydaje się fakt konieczności wzbudzenia świadomości i poczucia wartości własnej tożsamości terytorialnej przez określone społeczności i jednostki. Jest to refleksja wyraźnie obecna na poszczególnych stronach „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych”, odczytywana nawet między wierszami i bez intencji autorów.

W Polsce priorytetowe dla wielu terytoriów i ich społeczności są kwestie niedostatku materialnego. Towarzyszy im niska świadomość społeczna rangi tożsamości terytorialnej. Koresponduje ona z powszechną obojętnością wobec zagadnień innego rodzaju niż sprawy socjalne i bytowe. Trudno za ten stan rzeczy winić jedynie społeczeństwo. Długotrwały kryzys gospodarczy Polski (stanowiący między innymi rezultat drażliwej niekompetencji polityków), współwystępujący z innymi aspektami patologii społecznej i politycznej, zasługuje bowiem w pełni na miano legendarnego. Tak jak nie można usprawiedliwiać powszechnej akceptacji społecznej dla „analfabetyzmu egzystencjalnego” Polaków, dopuszczającego wszelką ignorancję wobec kwestii wykraczających poza sprawy bytu, tak nie można oczekiwać nieracjonalnych, radosnych zwiastunów „intelektualnego przewrotu” u ludzi pozbawionych możliwości zaspokojenia elementarnych potrzeb życiowych. To właśnie między innymi doświadczenie biedy i poczucie niepewnej przyszłości, skutkujące postawą rezygnacji życiowej Polaków decyduje o tym, iż bardzo często cały trud postępu i intelektualnego obcowania ze światem przejmują za społeczeństwo naukowcy. Autorzy tekstów zamieszczonych w „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” czynią to jednak bez patosu, moralizatorstwa i wartościowania. Ludzkie myślenie i światopogląd zmienia bowiem zasadniczo jedynie kategoria faktu poddane-

go publicznej debacie i refleksji. W ten sposób odbiorcy pewnych treści (czytelnicy, słuchacze, społeczeństwo) zyskują szacunek partnerów dyskusji, a wygenerowana dzięki temu zmiana społeczna staje się długofalowa. Przy tej okazji nie da się uniknąć konfliktów, również w kontekście potocznej zasadności dyskursu na temat tożsamości terytorialnej, uznawanej niekiedy za kolejny konstrukt badawczy poszukujących inspiracji socjologów. Należy mieć jednak zawsze na uwadze zarówno społeczną użyteczność ich działań, jak i akcentowanie przez nich rangi ludzkiej podmiotowości i tożsamości wiążącej się ze zdolnością do samodzielnego myślenia. Dzięki temu ze strony naukowców nie dochodzi do wyręczenia społeczeństwa (jako biernego adresata zdobyczy nauki) z obowiązku refleksji, lecz pobudzania go do koniecznych analiz. Autorom „Tożsamości terytorialnej w różnych skalach przestrzennych” bez wątpienia się to udało. Ich inicjatywa badawcza zaprezentowana na łamach recenzowanej książki stanowi poważny krok do kształtowania odpowiedzialnego partnerstwa poszczególnych ludzi za samych siebie, własną rodzinę, *małą ojczyznę* i naród.

wpłynęło/received 03.07.2015; poprawiono/revised 14.09.2015.